

LBRIS

We know
books

Pierre Lyraud

Pascal

Traducere din limba franceză de
MIHAELA VOICU

Spandugino

–, *Port-Royal et la littérature III. De Cassien à Pascal*, Paris, Honoré Champion, 2019.

SUSINI, Laurent, *L'Écriture de Pascal. La lumière et le feu. La „vraie éloquence” à l'œuvre dans les Pensées*, Paris, Honoré Champion, 2008.

THIROUIN, Laurent, *Le Hasard et les Règles. Le modèle du jeu dans la pensée de Pascal*, Paris, Vrin, 1991.

–, *Pascal ou le défaut de la méthode*, Paris, Honoré Champion, 2015.

CUPRINS

Precizare	7
Introducere	9
I. Bastonașe și cifre (1623–1645)	13
Nașterea și vidul	16
Primele iubiri: Euclid și Desargues	17
Strălucirea și suferințele lui Étienne Pascal	20
Invenția I.A.: mașina de calcul	22
II. Harul și vidul (1646–1651)	27
Întâlniri (1646)	29
De la Torricelli la Pascal (1646–1647)	32
Invenția unui stil	36
Primele polemici teologice (1647)	39
O primă maturizare spirituală (aprilie–noiembrie 1648) ..	41
Timpul frondelor: semi-abilitatea oamenilor (1649)	45
Către un <i>Tratat despre vid</i> (1649–1651)	48
III. Hazardul și Providența (1651–1654)	53
Scrisoarea despre moartea tatălui său (17 octombrie 1651) ..	56
Despre „omul cinstit”	59
Pascal la Academie: retrospectivă și proiecție	64

IV. Foc (1654–1655)	71
„Anul de grație 1654”: 23 noiembrie 1654	73
Cuvântul și cuvântul (1655)	82
V. Harul și spada (1655–1657)	91
De la Molina la Jansenius: o problemă de har	93
Relaxarea: o chestiune de morală?	98
Originea <i>Scrisorilor provinciale</i> : <i>Scrierile despre har</i> ?	100
<i>Scrisorile provinciale</i> : răsul care îndreaptă	105
VI. „Opus magnum” (1656–1658)	113
Descoperirea hârtiilor	115
La origine s-a aflat miracolul?	119
Apologetică și apologie: o artă a diversiei	123
De la om la Mijlocitor	128
Scriitura precum o flacăra	133
Continuarea luptei polemice: către istoria universală (1657–1658)	136
Dezvoltarea gândirii istorice	140
VII. Bolile trupului și ale sufletului (1659–1662)	147
Întoarcerea la științe: <i>Scrisorile lui A. Dettonville</i> (1659)	149
1659–1660: <i>anni horribiles</i>	155
Tresăltarea din toamna anului 1660	157
Ore întunecate: semnarea formularului și sfârșitul veacurilor	163
Sfârșitul unei vieți: trăsuri și o mască	167
Concluzie	173
Cronologie	175
Bibliografie sumară	179

François-René de Chateaubriand propune, în lucrarea sa *Geniul creștinismului*, o celebră descriere a lui Pascal: „A fost odată un om care, la doisprezece ani, a creat matematica din bețișoare și cercuri; care la șaisprezece ani a alcătuit cel mai savant tratat despre conice din Antichitate încoace; care la nouăsprezece ani a transpus în mecanism o știință care există în întregime în intelect [...]”¹. Un portret ce conține o mare doză de adevăr. Gilberte notează, în *Viața* consacrată fratelui ei, că, de îndată ce a putut vorbi, „[Pascal] a dat dovada unui spirit cu totul ieșit din comun, prin mici replici la obiect, însă mai cu seamă prin întrebările sale despre natura lucrurilor, care surprindeau pe toată lumea”. Călăuzit de „exemplul și educația” primite din partea unui părinte admirat și venerat, așa cum va scrie el însuși în 1651, favorizat de un context familial strălucit și stimulator, viitorul scriitor manifestă, încă din perioada copilăriei și a adolescenței, între Clermont, Paris și Rouen, un geniu geometric propriu, înainte de a se evidenția prin invenția „mașinii aritmetice”.

¹ René de Chateaubriand, *Geniul creștinismului*, selecție, traducere, prefață și note de Marina Vazaca, București, Editura Anastasia, 1998, p. 189 (modificată).

Blaise Pascal nu se naște oriunde, nici din părinți oarecare. Se naște la Clermont, în 19 iunie 1623, unde familia Pascal a prins rădăcini de mai multe generații. Orașul este prielnic familiei Pascal: bunicul, Martin Pascal, a fost vistiernic al Franței și casier general al provinciei Auvergne; tatăl, Étienne, după o carieră de magistrat începută în tinerețe, a devenit consilier municipal al orașului Clermont, în 1624, exercitând apoi funcția de al doilea președinte al Curții de Credit din Montferrand, din 1626 (cele două orașe se vor uni abia în 1630), ceea ce îi va permite să fie înnobilit. Prin tatăl său, Blaise primește titlul de „scutier”, inferior celui de cavaler, dar totuși un titlu de noblețe. Mama, Antoinette Begon, este fiica unui negustor îmbogățit din Clermont. Étienne și Antoinette au patru copii, dintre care au trăit trei: Gilberte, născută la 1 ianuarie 1620, Blaise, al treilea copil, și Jacqueline, mezina, născută în 5 octombrie 1625.

Gilberte povestește că, încă din primii săi doi ani de viață, Blaise „nu putea suferi să vadă apa, fără să se înfurie foarte tare”, după cum „nu putea suferi să-și vadă părinții stând aproape unul de celălalt”. Psihanalistul Didier Anzieu, bun cunoscător al lui Pascal, a descoperit, în cazul lui, o groază de vid, sporită la moartea mamei sale, în 1626, și convertită apoi într-o mare problemă existențială: în știință, va încerca să îmblânzească „groaza de vid” explicând-o – și eliminând-o –, iar în filosofie, va analiza „vidul” resimțit de om în experiența „plictisului” (Cugetarea 515).

Totuși, copilăria sa nu se petrece în întregime la Clermont. În 1631, Étienne, acum văduv, se întoarce la Paris cu copiii,

păstrându-și totuși postul la Clermont. Familia Pascal se mută de mai multe ori, stabilindu-se în cele din urmă, în 1635, pe strada Brisemiche, în cartierul Marais, în fața viitorului palat Roannez. În acel moment, Étienne îi vinde fratelui său funcția de al doilea președinte, asigurându-și un venit constant prin convertirea veniturilor obținute în urma vânzării în rente plătite de Primăria Parisului.

PRIMELE IUBIRI: EUCLID ȘI DESARGUES

Lucru rar în epocă, Étienne se ocupă el însuși de educația copiilor săi, de Blaise, dar și de Jacqueline și de Gilberte. Este o precizare importantă, din care reiese că băiatul nu va studia într-un colegiu și nu va primi, așadar, o formație clasică: primele lui cunoștințe depind de alegerile făcute de părintele său și de interesele pe care le va manifesta el însuși mai târziu. Étienne Pascal îl învață mai întâi limbile, conducându-l rapid către generalizare: fiul său nu învață doar latina și greaca, ci și modul de funcționare a limbilor, gramatica și chiar „motivul regulilor gramaticale” (*Viața domnului Pascal*). A căuta „motivele” pare a fi cea dintâi deprindere – și cea mai importantă – a spiritului lui Pascal: „[...] atunci când nu i se ofereau motive valabile, le căuta el însuși; și când se prindea de ceva, nu-i mai dădea drumul până ce nu găsea altceva care l-ar fi putut mulțumi” (*ibid.*). De bună seamă, Gilberte scrie *Viața* fratelui său într-o manieră retrospectivă, cunoscându-i viitoarele lucrări, însă o putem crede sinceră în acest portret al lui Pascal, cel

dintotdeauna predispus să exploreze fenomenele naturii și să caute motivele acestor fenomene. Conduc de o pasiune precoce pentru adevăr, nu se mulțumește decât cu ceea ce i se pare „în mod evident adevărat”. Gustul pentru demonstrațiile infailibile îl atrage, așadar, în mod firesc spre matematică.

Este adevărat că beneficiază și de un context favorabil. La Paris, Étienne participă la o viață intelectuală cât se poate de intensă. Este el însuși un matematician recunoscut, membru al cercurilor savante ale timpului: poartă corespondență cu Gilles Personne de Roberval (1602–1675), matematician și fizician care, mai târziu, va aborda aceleași teme ca și Blaise, cu Pierre de Fermat (1601?–1665), magistrat și matematician care va fi în relații epistolare cu fiul său; participă la controversele suscitade de filosoful René Descartes (1596–1650), care își publicase în 1637 importantul *Discurs asupra metodei*, dar și *Dioptrica*, *Meteorii* și *Geometria*. Étienne îl cunoaște bine și pe Marin Mersenne (1588–1648), călugăr francez care este, deopotrivă, unul dintre matematicienii remarcabili ai timpului și care îi dedică *Tratatul despre orgi* (1635). În același an, Mersenne creează o „academie pariziană”: fără a fi o instituție oficială, aceasta se dovedește a fi o puternică rețea de legături sociale savante, în cadrul căreia se întâlnesc oameni de știință din toate disciplinele. Prin intermediul său, se va constitui treptat un mediu intelectual organizat, întreținut de corespondența purtată în toată Europa și de emulațiile care conduc la inovații. Nu întâmplător poate, după opinia lui Gilberte, primele lucrări ale lui Pascal sunt consacrate sunetelor: Mersenne scrisese *Armonia universală*, o lucrare care acoperă toate aspectele muzicii în această primă jumătate a secolului al XVII-lea.

Însă după muzică, geometria, în pofida reticențelor tatălui, care ar dori ca fiul său să cunoască mai întâi, la perfecție, limbile. Tot Gilberte ne spune că, în jurul vârstei de doisprezece ani, Blaise se distrează desenând cu cărbune figuri geometrice și inventând propriile definiții. Într-o zi, Étienne constată că fiul său este foarte concentrat să redescopere, fără niciun ajutor din afară, a treizeci și doua propoziție a *Elementelor* lui Euclid (suma unghiurilor unui triunghi este egală cu suma a două unghiuri drepte). Conform unei alte mărturii, ar fi constatat mai degrabă că Blaise asimilase primele șase cărți ale *Elementelor*. Oricum ar fi, uimirea este mare și perfect justificată: Pascal este invitat de îndată să participe la întrunirile Academiei Mersenne, trezind admirația tuturor. Aici, descoperă polemica și, alături de Roberval și de Pierre Gassendi (1592–1655), gustul pentru experimentul științific.

De la Euclid învață teoremele, dar și un stil matematic special, dens și sec. Va deveni repede, însă, cel dintâi și cel mai strălucit discipol al unui alt geometru. Girard Desargues (1591–1661) publică, în 1639, o *Schiță-proiect privind evenimentele întâlnirii figurilor conice cu un plan*. Numele acestui geometru a fost oarecum uitat: el a introdus totuși, într-un stil cu totul figurat, geometria proiectivă. Trebuie să reținem că această nouă geometrie se întemeiază pe perspectivă și, în această calitate, corespunde îndeaproape lumii, așa cum ni se înfățișează, reprezentând totodată un efort de unificare și de sinteză: cu ajutorul metodei proiective se pot studia diferite curbe, cunoscute din Antichitate și denumite „conice” (fiindcă rezultă din intersectarea unui con și a unui plan), plecând de la cazul particular al cercului.

Broșura lui Desargues, având mai puțin de treizeci de pagini, n-a trezit entuziasmul scontat, cu excepția lui Pascal, care vede toate posibilitățile de dezvoltare cuprinse în ea. În februarie 1640, publică, la rândul său, *Eseu despre conice*, care atestă înrăurirea exercitată asupra lui de matematicianul din Lyon. Însă duce și mai departe studiul asupra conicelor, abandonând parțial limbajul figurat în favoarea stilului sec euclidian. Pascal lucrează cel puțin până în 1654 la studiul geometric al acestor curbe, a cărui importanță în opera sa depășește geometria: în perioada *Cugetărilor*, se inspiră din propriile lucrări aflate în șantier, pentru a descrie mai exact modul de funcționare a percepției umane.

STRĂLUCIREA ȘI SUFERINȚELE LUI ÉTIENNE PASCAL

În primăvara anului 1640, efervescența pariziană ia sfârșit: cei trei copii Pascal ajung la Rouen, al doilea oraș al regatului după Paris, unde își întâlnesc tatăl, care avea reședința aici de câteva luni. Trebuie să ne întoarcem puțin în timp pentru a înțelege motivele acestei schimbări de domiciliu.

Nemulțumit, la fel ca alții, din pricina neplății rentelor sale, Étienne Pascal participase, în martie 1638, la un protest împotriva autorităților responsabile pentru această situație: cancelarul Séguier (1588–1672), responsabil cu administrarea justiției, și Claude Cornuel, intendent al finanțelor. Aceștia din urmă percep negativ mișcarea de revoltă: Étienne nu scapă de întemnițarea la Bastilia decât ascunzându-se, iar apoi părăsind

Parisul. Își recâștigă, în parte, locul alături de rege și de ministrul Richelieu, datorită Jacquelinei. Pe cel dintâi, aceasta îl atrage de partea ei grație versurilor sale: poetă recunoscută, prezentată la Curte, îi seduce prin arta ei atât pe rege, cât și pe regină. Teatrul însă o ajută să și-l apropie pe ministru: ea însăși povestește, într-o scrisoare datată 4 aprilie 1639, despre încercarea de reabilitare survenită în ajun, pe când juca, înaintea lui, într-o comedie:

De îndată ce piesa s-a sfârșit, am coborât de pe scenă, dorind să-i vorbesc doamnei d'Aiguillon¹; [...] Dl de Montdory² mă îndemna insistent să merg să-i vorbesc dlui cardinal, așa că m-am dus și i-am recitat versurile pe care vi le trimit și pe care le-a primit cu mare afecțiune și cu o bunăvoință de neînchipuit; căci, mai întâi, de îndată ce m-a văzut apropiindu-mă, a exclamat: „Iat-o pe micuța Pascal”; [...] iar apoi, după ce am rostit versurile, mi-a spus: „Haide, îți dăruiesc tot ce îmi vei cere; scrie-i tatălui tău că se poate întoarce în siguranță”.

Și ceilalți doi copii Pascal sunt prezenți: Blaise îi este prezentat lui Richelieu de către Gilberte, primind „multe elogii pentru știința sa”.

Ce efecte va avea redobândirea bunăvoinței cardinalului? Étienne va deveni, la sfârșitul anului, „comisar delegat al Majestății Sale în circumscripția administrativă Rouen,

¹ Nepoata cardinalului Richelieu (n. trad.).

² Actor francez, pe numele său adevărat Guillaume Desgilberts (n. trad.).

pentru impozite, subsidii și alte probleme privitoare la slujirea Majestății Sale sus-menționate”. La drept vorbind, darul este cumva otrăvit. Desigur, e o dovadă a aprecierii lui Richelieu, dar conține și o provocare. Din vară, Normandia era tulburată de ceea ce s-a numit „revolta celor desculți”, îndreptată împotriva presiunii fiscale întărite de o recentă reorganizare a impozitelor și de lipsa de onestitate a celor responsabili. La sfârșitul verii, un edict care ordona prelevarea de taxe pe stofele vopsite provoacă exasperarea locuitorilor din Rouen și o serie de răzmerițe. Represiunea este aprigă: cancelarul Séguier primește în primul rând puterea de a condamna la moarte în lipsa unei judecăți desfășurate după reguli. Reprezentant al statului în acest context insurecțional, Étienne se află într-o poziție delicată, cu atât mai mult cu cât se opune ofițerilor privați care se îmbogățesc ilegal. Își îndeplinește totuși misiunea, dovedind rigoare și inflexibilitate, și chiar pare să câștige treptat o oarecare popularitate. Ascensiunea sa este notabilă: mai întâi ofițer (în vremea aceea, titlul trebuia cumpărat), devine comisar (reprezentant al regelui). În 1645, devine consilier de stat. Cât despre fiul său, acesta va păstra ura față de tulburările civile, dar și sensul loialității față de propriul rege.

INVENȚIA I.A.: MAȘINA DE CALCUL

Când tinerii Pascal ajung la Rouen, atmosfera devenise deja mai respirabilă. Pe plan cultural și intelectual, viața orașului este aproape la fel de efervescentă precum cea a Parisului.

Astfel, familia Pascal îl frecventează pe Pierre Corneille (1606–1684), care o încurajează pe Jacqueline să scrie versuri, pentru care primește și premii, în vreme ce Antoine Corneille, fratele dramaturgului, compune în cinstea tinerei poete o baladă. Iar Montdory (1594–1653), actorul care fusese primul interpret al rolului *Cidului* la începutul anului 1637, conduce repetițiile reprezentației în care avea să joace Jacqueline la Paris, în fața lui Richelieu. Putem bănui că familia Pascal asistase la astfel de reprezentații; viitoarele *Cugetări* îl vor menționa pe Corneille și câteva din piesele sale, *Cidul*, *Horatiu*, *Rodoguna*.

În 1641, Gilberte se căsătorește cu Florin Périer, văr al lui Étienne, care se întoarce la Clermont cu tânăra sa soție, provocând o despărțire dureroasă de Jacqueline și Blaise. Însă acesta din urmă este destul de ocupat. Dovedește geniu mecanic, imaginând – la sfârșitul anului 1642, fără îndoială –, o mașină menită să-l ajute pe tatăl său, dar și pe sine însuși, în calculele extrem de laborioase pe care le au de făcut. Altfel spus, funcția tatălui devine un imbold pentru creația fiului. Trei ani mai târziu, la douăzeci și doi de ani, în 1645, îi dedică, în mod oficial, mașina de calcul cancelarului Séguier, cel ce reprimase cu asprime insurecțiile din Rouen și care, chiar în acel an 1645, tocmai reprimase cu aceeași fermitate rebeliunile parlamentare.

Mașina pe care o pune la punct reprezintă o performanță tehnică, ale cărei consecințe depășesc însă cu mult mecanica pură. Existau deja precursori ale calculatoarelor noastre, însă niciuna nu putea să efectueze fără greșală calcule care să integreze corect cifrele reținute din adunări. În aceasta constă, de fapt, invenția lui Pascal: el pune la punct un sistem mecanic („în

cruciș”), pentru ca cifrele să fie reținute automat. Permițând atât adunarea, cât și scăderea, mașina face posibilă, teoretic, înmulțirea, redusă la o serie de adunări și de scăderi, deși calculul devine în acest caz foarte laborios. Putem înțelege dificultatea pur tehnică pe care o implică mașina și necesitatea de a o proteja de reproducerea imperfecte, așa cum o confirmă strălucita *Avertizare necesară celor ce vor avea curiozitatea de a vedea sus-numita mașină și de a se sluji de ea*, redactată de Pascal în continuarea *Scrisorii-dedicație către Monseniorul Cancelar*.

Inventatorul se dovedește, în aceste două texte publicate sub forma unei plachete, un genial creator de publicitate, implementând deja ceea ce poate fi identificat drept „arta de a convinge”, căreia îi va consacra, peste câțiva ani, o lucrare neterminată. Însă se dezvăluie și ca polemist experimentat: trebuie să răspundă producției de imitații, care sunt tot atâtea produse defectuoase, dar și „savanților” care critică mașina, găsind-o prea „complexă”. *Avertizarea necesară* este, așadar, primul text persuasiv și polemic al lui Pascal, manifestând cele două fațete ale scriiturii sale, pe care le vom întâlni mereu ulterior: scriem *împotriva* cititorilor și *pentru* alții.

Este însă și un text aproape filosofic, în care Pascal reflectează îndeosebi la motivele complexității. Și este, într-adevăr, „un soi de paradox faptul că, pentru a simplifica operațiunea, a fost nevoie ca mașina să fie cât mai complex construită”: dacă ar fi fost mai puțin complexă, folosirea ei ar fi devenit mai dificilă. Simplitatea folosirii este o cucerire, un produs al complexității mecanice. Este, de asemenea, un text în care Pascal meditează asupra raporturilor dintre teorie și practică, opunându-le însă

categoric: cele două se completează în chip minunat, deoarece lucrătorii îi sunt la fel de necesari lui Pascal pe cât de necesar le este inventatorul lucrătorilor, însă cei doi termeni nu se pot schimba între ei; aproape că țin de două „ordini” diferite, adică, folosindu-ne de vocabularul său împrumutat din matematică, de două genuri diferite. În sfârșit – și mai presus de toate –, Pascal reflectează și ne face și pe noi să reflectăm asupra limitelor ce separă rațiunea umană și automatismul invenției sale. „Mașina aritmetică” este, fără îndoială, în primul rând o unealtă care îl scutește pe socotitor de un efort intelectual prea apăsător, prea epuizant. Însă este o unealtă cu totul deosebită, de vreme ce introduce noi conexiuni între trup și minte sau între mașină și spirit: de acum înainte, unealta poate înlocui nu trupul omului, ci spiritul lui, pentru a produce ea însăși operații imateriale *a priori*, transformate, în mod ciudat, în operații mecanice infailibile. Iată, așadar, spiritul eliberat de o parte din defectele sale, datorită acestei mașini ce realizează, „fără ca măcar să [ne] dăm seama”, toate calculele. Pascal s-a inspirat din această experiență pentru a percepe, în omul însuși, o funcționare similară cu cea a mașinii aritmetice: este ceea ce va numi „automatul” (Cugetarea 661) și care va desemna, la intersecția dintre trup și spirit, acea facultate a obișnuinței care-i permite omului să realizeze gesturi sau să aibă idei „fără a se fi gândit la asta” (*ibid.*).

A fost mașina un succes? Nu! Obiectul este mult prea scump și prea complex de produs: doar douăzeci de mașini au fost fabricate, dintre care nouă au ajuns până la noi. Și ce dacă? Pascal s-a dovedit pentru prima oară, nu însă și pentru ultima, polemist, creator de publicitate, inventator, teoretician al unei invenții.

Înainte de a împlini douăzeci de ani, Pascal se remarcase deja în domeniul geometriei, luând act de inovația capitală a lui Desargues, precum și în cel al ingineriei, redistribuind facultățile spiritului și ale corpului, datorită mașinii sale de calcul. Experiența politică de la Rouen nu e mai puțin importantă. Vor urma, tot aici, experimentul fizic și descoperirea harului.

II.

HARUL ȘI VIDUL

1646-1651

Într-adevăr, între 1646 și 1651, de la Rouen la Paris, Pascal intră în „disputa asupra vidului”, izbutind să-și cucerească un loc extraordinar, în vreme ce, tot de la Rouen la Paris, mânat de o dorință mai intensă după Dumnezeu, își multiplică lecturile teologice. Astfel, 1646 devine o dată cu dublă semnificație în existența sa, așezată sub semnul harului și al vidului.

ÎNTÂLNIRI (1646)

Povestea este celebră: conform mărturiilor de care dispunem, Étienne Pascal își luxează șoldul căzând pe gheață, în ianuarie 1646. Până în martie, va fi îngrijit de frații Deschamps, medici discipoli ai lui Jean Guillebert, doctor la Sorbona și preot al unei parohii de lângă Rouen, el însuși un apropiat al lui Jean-Ambroise Duvergier de Hauranne, abate de Saint-Cyran (1581–1643). În felul acesta, familia Pascal pătrunde în universul de la Port-Royal: din 1635, Saint-Cyran este îndrumător spiritual al călugărițelor mănăstirii; apropiat de foarte misticul